

**Становлення радянської влади
в Ніжинському повіті (1919–1921 рр.)**

Стаття присвячена проблемі становлення органів радянської влади на повітовому рівні. Основна увага приділена формуванню та діяльності ревкомів і виконкомів рад, проаналізовано їх кадровий склад, здобутки та прорахунки нової влади.

Ключові слова: Ніжинський повіт, ревком, виконком, комітет бідноти, комітет незаможних селян.

Стаття посвящена проблеме становления органов советской власти на уездном уровне. Основное внимание уделяется формированию и деятельности ревкомов и исполкомов советов, анализу их кадрового состава, достижений и просчетов новой власти.

Ключевые слова: Нежинский уезд, ревком, исполком, комитет бедноты, комитет незаможных крестьян.

The article deals with formation of Soviet authority bodies within Nizhyn district. While reviewing the above issue, the author draws special attention to the activity of the bodies which formed the entire chain of command in the district, and analyse human resources policy together with key achievements and failures of the new authority.

Key words: Nizhyn district, revolution committee, executive committee, committee of the poor, committee of the poor peasants.

Проблема становлення радянської влади у регіонах України в часи національної революції 1917–1921 рр. зберігає пріоритет та актуальність як у суто науковому, так і в політичному плані. Перебуваючи тривалий час в центрі суспільної уваги, вона (як і багато інших) досі залишається політизованою, що не сприяє власне науковому пізнанню. Її неупереджене дослідження та осмислення надзвичайно важливе, в тому числі і для розуміння сьгоднішніх реалій.

Проблема становлення радянських владних структур на місцях привертала увагу науковців практично з моменту їх створення. Проте радянська історіографія подає доволі тенденційне й однобічне її висвітлення [2; 19; 29]. У сучасній вітчизняній історіографії дана проблема представлена, головним чином, в узагальнюючих працях, у яких характеризуються головні етапи становлення радянської адміністративної системи в Україні. Сам же процес радянського будівництва на місцях залишається малодослідженим і представлений лише окремими розвідками [5; 21; 22; 23].

Метою статті є розгляд становлення радянської влади в межах Ніжинського повіту, з'ясування особливостей формування адміністративного апарату у повітовому центрі та на місцях, висвітлення діяльності опорних пунктів нової влади на найнижчому рівні.

Повстання проти гетьманату на Чернігівщині знищило його державно-адміністративний апарат. Усі закони і розпорядження гетьманського уряду були офіційно скасовані Директорією, натомість відновлювалося законодавство Центральної ради. Уникнення проводом повстання соціально-політичних гасел не лише сприяло підтримці з боку усіх ворожих гетьманській владі сил, а й дало можливість більшовикам, які накопичували у "нейтральній зоні" сили для чергового походу в Україну, розгорнути широку агітаційну роботу. Поштовхом до конфлікту селянства з новою владою став ухвалений 8 січня 1919 р. земельний закон Директорії, за яким земля оголошувалася власністю держави, але разом з тим селянам залишали у приватній власності наділи до 15 дес. [3, с. 413–417]. Порівняно з більшовицьким Декретом про землю, за яким уся земля підлягала соціалізації й розподілу між селянами за трудовою або споживчою нормою, закон УНР Директорії, на думку селян, був "пропоміщицьким" та "прокуркульським". Саме тому створені під час протигетьманського повстання селянські загони на початку січня 1919 р. масово переходили на бік І Української радянської дивізії, яка просувалася до Чернігова. Додатковим фактором, що сприяв підтримці червоних військ місцевим населенням, ставала наявність у радянській дивізії значної кількості вихідців з Чернігівщини, які відступили до "нейтральної зони" після поразки серпневого повстання 1918 р. У дивізії була й велика кількість вихідців з Ніжинського повіту. Таким чином, довіра населення до Директорії падала, що призводило до переходу збільшовиченого селянства на бік Червоної армії, яка майже без опору захоплювала одне за одним міста Чернігівщини.

14 січня 1919 р. М. Щорс доповідав командирі 1-ї Української дивізії І. Локотішу про просування Таращанського полку у напрямку Ніжина [1, с. 224]. За значної чисельної переваги частин Червоної армії вояки армії УНР залишили Ніжин вранці 17 січня. У місті склалися сприятливі умови для активізації місцевого більшовицького осередку. Більшовики створили загони охорони, що розмістилися в приміщенні технічного училища, на вулицях з'явилися оголошення, які закликали населення до збереження правопорядку. 23 січня місто було зайнято 2-м Таращанським полком [1, с. 224]. З цього дня почала відлік третя спроба становлення радянської влади на Ніжинщині.

Керувала становленням радянської влади місцева організація КП(б)У, яка на той момент налічувала 38 осіб. Першою справою нової

влади стала організація військово-революційного комітету [2, с. 368]. Утворення замість рад надзвичайних органів влади – ревкомів – стало вимогою часу. На відміну від рад, які обиралися населенням, ревкоми призначалися партійними комітетами або військовим командуванням, що забезпечувало потрібний владі склад і значно прискорювало початок їхньої діяльності. Відповідно до розробленого відділом внутрішніх справ Тимчасового робітничо-селянського уряду України положення про ревкоми апарат Ніжинського ВРК складався з військового, фінансового, земельного, продовольчого, народної освіти, охорони здоров'я, комунального, праці, соціального забезпечення та юридичного відділів. Повітревком займався створенням радянської моделі управління у повітовому центрі, тоді як влада на місцях переходила до комітетів бідноти (комбідів). Відповідно до "Тимчасового положення про організацію робітничо-селянської влади на місцях", ухваленого Тимчасовим робітничо-селянським урядом України 30 листопада 1918 р., вони почали створюватися в ході боротьби з Директорією. Більшовицький уряд вимагав відновлювати низову радянську владу у формі комбідів, створенням яких займалися місцеві організації КП(б)У. Більш докладно діяльність комбідів регламентувалася постановою від 17 січня 1919 р. "Про утворення волосних і сільських комбідів", де йшлося, що до обрання рад і там, де не створені ревкоми, владу на місцях здійснюють комітети бідноти. Сільські комбіди обиралися у складі 3-х осіб на загальних сільських зборах, волосні – у складі 5–7 осіб на волосних з'їздах представників сіл.

Масове створення комбідів викликалося і продовольчою проблемою. Навесні 1919 р. продовольчі труднощі в радянській Росії досягли крайньої межі і вирішити їх передбачалося за рахунок українського хліба. Комітети бідноти мали стати опорою продорганів, які займалися вилученням продовольства в українського селянства [20, с. 347]. Остаточна продовольча політика була визначена на III Всеукраїнському з'їзді рад (6–10 березня 1919 р., Харків). Принциповою засадою резолюції з продовольчого питання стала вимога масової організації комбідів та запровадження продовольчої розверстки. Так, в Україні було законодавчо закріплено воєнно-комуністичне відчуження селянина від результатів його праці, підірвана система ринкового обміну між містом і селом, встановлено централізований збір і розподіл продовольства через державний апарат.

Створення радянських органів на місцях ускладнювалося низкою факторів. Новостворені адміністративні структури, сформовані з осіб без відповідної освіти та будь-якого управлінського досвіду, були приречені на бездіяльність та швидку деградацію. Попередній

адміністративний апарат, що працював за українських національних урядів, був ліквідований. Влучно охарактеризував становище у місцевих органах влади член Чернігівського губревкому А. Риндіч: "... Майже всі робітники, що присилаються з центру, не відповідають своєму призначенню та в кращому разі є бездіяльними, в гіршому – авантюристами та паразитами, що шукають у роботі засобів до покращення умов матеріального існування". Подібну думку висловив і член ніжинського парткому Є. Зільberman, який охарактеризував становище у керівних органах Ніжина наступним чином: "Безперервні усобиці, два ворогуючі табори, безвідповідальність, вороже ставлення до нових людей, паразитування" [5, с. 130]. Після двох місяців діяльності ніжинський ревком передав повноваження конституційному органу влади – повітовому виконкому рад. Працівники нової інституції мало відрізнялися від своїх попередників у плані компетентності та відповідності своїм посадам. На початку червня 1919 р., коли до Ніжина прибув уповноважений Ради Оборони республіки, місцевий виконком був розпущений за бездіяльність.

Знову призначений надзвичайний орган – повітовий ревком у складі п'яти осіб на чолі з М. Кропив'янським здійснив ряд енергійних заходів. Було проведено перевірку громадян міста з метою виявлення неблагонадійного елемента, накладена контрибуція на заможне населення міста [18, с. 165]. Про її виконання йдеться у документах повітової зберігальної комісії та фінансового відділу, датованих 15 червня 1919 р. Відповідно до опису, вилученню підлягали гроші та цінні речі: ювелірні прикраси, столове срібло, портсигари і т. ін. [16, арк. 189]. Конфіскації підлягали навіть зіпсовані речі, виготовлені з цінних металів. Подібні заходи ревкому викликали негативне ставлення мешканців міста до радянської влади.

Якщо органи радянської влади на повітовому рівні ще якимось піддавались корегуванню, найнижча ланка виконавчої влади – комітети бідноти – діяла практично на власний розсуд. На середину 1919 р. у губернії існувало 1216 комітетів: у Конотопському повіті – 62, Новгород-Сіверському – 101, Сосницькому – 147, Остерському – 112, Кролевецькому – 83, Козелецькому – 87, Городнянському – 196, Глухівському – 84, Ніжинському – 87, Борзнянському – 110, Чернігівському – 147. І це означало, що у Ніжинському повіті, де було 153 населених пункти, комбідів було утворено лише трохи більше половини від норм, встановлених радянським законодавством. Цілком зрозуміло, що комбідівці навіть фізично були неспроможні виконувати свої обов'язки. Ще одним стримуючим моментом у формуванні комбідів саме із найбіднішого населення стала мізерна платня працівникам – 500 крб

Через це до комбідів почали потрапляти середні та заможні селяни. У листі від 7 червня 1919 р. Ю. Коцюбинський¹ писав: "Біднота навідріз відмовляється йти до комбідів. Комітети раніше були повністю з бідноти, тепер майже повністю з середняків. Відмовляються працювати та починають обирати тих, кого суспільна праця не заведе у старці" [5, с. 131].

Водночас у селах Ніжинського повіту діяли кредитно-зберігальні спілки, які не припиняли роботу від початку їх створення у 1910-ті рр. Оплата праці у них станом на 6 квітня 1919 р. становила від 100 крб писарю до 700 крб рахівнику [15, арк. 24]. Тобто низька оплата праці аж ніяк не позначалася на ефективності роботи спілок. Звідси можна зробити припущення, що члени комбідів з найбідніших прошарків селянства не мали ані відповідного досвіду, ані бажання працювати, тому їх витісняли більш освічені й обізнані з громадською роботою середняки. Низька оплата праці слугувала лише одним з формальних виправдань масового ухилення селян від участі у комбідах.

Організація комітетів бідноти стала першим кроком на шляху запланованих більшовицькою владою аграрних перетворень. Земельна політика радянської влади протягом 1919 р. зазнала суттєвої трансформації порівняно з проектом, викладеним у маніфесті Тимчасового робітничо-селянського уряду України 28 листопада 1918 р., за яким "усі землі поміщиків з усім живим і мертвим інвентарем" мали негайно перейти до рук селян. У декларації уряду УСРР від 25 січня 1919 р. вже зазначалося, що участь у перерозподілі конфіскованих земель візьме лише біднота. 14 лютого 1919 р. ВЦВК РСФРР законодавчо затвердив "Положення про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства" [20, с. 350–351]. Відповідне рішення ухвалило й українське радянське керівництво.

Цими документами приватна власність на землю була скасована, земля оголошувалася єдиним державним фондом, який перебував у розпорядженні Народного комісаріату землеробства. Аграрна політика Комуністичної партії формувалася в дусі "воєнного комунізму", який був несумісний з приватною власністю на землю. Загострило протиріччя між селянством та радянською владою надання пріоритету у використанні націоналізованих земель новоствореним комунам та артілям за рахунок одноосібних землекористувачів. Землеволодіння та землекористування у південній частині Чернігівщини, до якої належав і Ніжинський повіт, протягом тривалого часу формувалася на

---

¹ Коцюбинський Юрій Михайлович (1896–1937) – радянський партійний, державний і військовий діяч. Член Комуністичної партії з 1913 р. З кінця 1919 до травня 1920 – член Полтавського губкому партії.

підвалинах приватної власності на землю, тож вияв масового протесту проти аграрної політики більшовиків став питанням часу.

За наявності великої кількості зброї, яка у попередні роки накопичилася на селі, антикомуністичні настрої, породжені в першу чергу аграрною політикою, швидко переросли у масові збройні виступи проти більшовицького режиму. Вони почалися у Київській, Чернігівській і Полтавській губерніях, а згодом охопили практично всю територію України. У Ніжинському повіті діяло декілька мобільних повстанських загонів, серед яких вирізнялися чисельністю та організованістю загони Голуба з Ічні, Марусі, Галаки [27, арк. 65]. Масовий спротив був обумовлений слабкістю нової влади, яка встигла закріпитися тільки на губернському та частково повітовому рівні, що згодом визнавало й радянське керівництво.

Повстанський рух змусив більшовиків вдатися до змін у своєму політичному курсі. Наприкінці березня 1919 р. була анульована резолюція III з'їзду КП(б)У про недоцільність політичних блоків з іншими партіями. Зокрема, ЦК КП(б)У запропонував Українській партії боротьбистів, створеній у березні 1919 р., угоду про входження її членів до уряду УСРР [20, с. 367]. Сформована на основі лівого крила УПСР, партія боротьбистів представляла інтереси українського селянства. Отже, українські есери отримали змогу легітимним шляхом відстоювати свої програмні позиції. Проте їхня діяльність повністю контролювалася більшовиками, що призвело згодом до втрати політичної самостійності та ліквідації партії. Незважаючи на політичні поступки, розмах повстанського руху не зменшувався.

Таким чином, запропонована більшовиками модель соціально-політичного ладу не була підтримана селянством Ніжинщини, що виразилося в крайній формі протистояння – повстанському русі. Масові антибільшовицькі виступи на Чернігівщині сприяли успішному наступу білогвардійців. Протягом літа 1919 р. радянська влада була ліквідована на всій території Лівобережжя.

Спроба відновлення "єдиної неділимої Росії", ігнорування білогвардійцями національних і соціальних змін, що сталися в Україні у 1917–1919 рр., призвели до системного протистояння українського народу білій владі. Більшість місцевого населення всіляко підтримувала селянський повстанський рух, який тепер протистояв як більшовикам, так і денікінцям. Саме в цей час набувають поширення численні гасла та ідеї, які знаходили палкий відгук у душах повстанців: "Бий білих, поки не почервоніють, бий червоних, поки не побіліють" і т. п. [6, с. 73]. Панування денікінців в Україні, і зокрема на Чернігівщині, було приречене на швидкий занепад.

Боротьбу з білою армією вели як уенерівські, так і червоні повстанські формування. До перших, зокрема, належав загін отамана Ангела, який діяв у районі Носівки, а у вересні 1919 р. перейшов на Правобережну Україну, де з'єднався з українськими військами. Велику активність на Чернігівщині проявили й червоні партизани. У безпосередньому запіллі білих оперував загін М. Кропив'янського, якому наприкінці вересня навіть вдалося захопити на короткий час Ніжин [4, с. 55].

З наближенням радянсько-денікінського фронту до Ніжинського повіту у листопаді 1919 р. для місцевих партизанських загонів відкрилась можливість проведення спільної операції проти білогвардійців. На зустрічі командирів партизанських загонів та Богунського полку було розроблено план ліквідації білогвардійських формувань у районі с. Кукшин. 17 листопада на світанку розпочався бій, у якому денікінці зазнали нищівної поразки. Це вирішило подальшу долю Ніжина, який білі залишили без бою. 18 листопада радянські війська вступили до Ніжина [24, с. 253–254].

22 листопада 1919 р. було відновлено роботу Ніжинського ревкому, який очолив Г. Хорошук. 22–27 листопада відбулось формування його складу, головним критерієм підбору кадрів слугувала партійна належність. Посади отримували в першу чергу комуністи, боротьбисти, а вже потім "співчуваючі" – безпартійні, що позитивно ставилися до більшовицької моделі суспільно-політичного устрою. У підборі кадрів технічного апарату управлінських кадрів допомагала місцева біржа праці, яка направила низку працівників різних кваліфікацій, починаючи від бухгалтерів та інструкторів і завершуючи кур'єрами.

Скласти загальну уяву про морально-етичне обличчя повітової радянської влади допомагають документи про дисциплінарні порушення її очільників. Так, 12 січня 1920 р. завідувача юридичного відділу Півторацького було заарештовано на 7 днів за самовільне залишення робочого місця і недбале виконання обов'язків, що призвело до затримки амністії. Подібне покарання отримав і завідувач фінансового відділу Пархотько-Баран [8, арк. 14 зв]. Більш суворо був покараний завідувач житлової секції Кучеренко, якого за систематичне пияцтво спочатку було заарештовано, а згодом за компрометацію радянських органів влади справу передали до ревтрибуналу [8, арк. 15 зв]. Низький освітній і моральний рівень працівників був характерним для радянських органів влади протягом тривалого часу, що, безперечно, позначалося на ставленні місцевого населення до радянської влади, оскільки подібна картина спостерігалася і в інших радянських установах. Про це свідчив наказ № 4 Ніжинського виконавчого комітету від 27 березня 1920 р., в якому місцева адміністрація визнавала схильність працівників

радянських установ до зверхнього ставлення до населення. З метою підвищення авторитету органів радянської влади було вирішено звільняти осіб, що ухилилися від виконання цього наказу з подальшим більш суворим покаранням [7, арк. 113 зв]. Ніжинський повітревком працював як тимчасовий орган влади близько трьох місяців, потім передав свої повноваження повітовому виконавчому комітету, а разом з ними й вади, яких так і не вдалося позбутися.

Свою діяльність Ніжинський ревком розпочав з передачі у державну власність майна, залишеного прихильниками білогвардійців. 24 листопада 1919 р. голова повітревкому Г. Хорошук своїм наказом оголосив "все, як рухоме так і нерухоме майно, залишене контрреволюціонерами, що втекли з білогвардійцями, як в м. Ніжині так і в повіті, власністю республіки" [7, арк. 1]. Нерухомість передавалася до комунального відділу, який займався її розподілом між установами та громадянами. В подальшому встановленням осіб, що залишили Ніжинський повіт разом з гетьманською та білогвардійською владою, та обліком їхнього майна опікувався повітовий фінансовий відділ та відділ внутрішнього управління [7, арк. 2]. Ними була розроблена спеціальна анкета, яка надавала можливість зібрати інформацію про те, з якими політичними силами мешканці повіту залишили постійне місце проживання та яке майно вони залишили.

Подальший облік та контроль над майном, яке переходило у державну власність, здійснював фінансовий відділ ревкому. Відповідно до зібраних даних с. Вертіївку залишило 8 мешканців, з трьох районів м. Ніжина (Кручі–Магерки, Мигалівки та Козирівки) вибуло 24 особи, з Дроздівської волості – 16 осіб [7, арк. 7–14]. Найбільшу кількість майна залишили по собі мешканці Лосинівської волості. Так, у господарстві З. Гавриша, мешканця с. Лосинівки, залишилося майна: "будинок на два відділи, амбар рублений, два сараї дощаті, клуня плетнева, погріб, плуг, драпач, борона, дві повозки на дерев'яному ході, сані, кобила з лошам, два бички, корова, свиня, порося й т. ін. При всьому цьому господарстві залишилася й родина З. Гавриша у складі семи осіб" [7, арк. 24 зв-25]. Подібні описи майна за своїми якісними та кількісними показниками характерні і для інших вихідців з Лосинівської волості.

Залишене майно, а головне те, що на місцях залишалися їх родини у повному складі, свідчило про примусову мобілізацію ніжинських селян до Добровольчої армії. Вона відбулась відповідно до наказу начальника Ніжинського повіту від 14 жовтня 1919 р., за яким призову підлягало два призивні роки 1885–1886 рр. народження [17, 16 (29) жовтня, 1919]. Проте радянська влада цього не брала до уваги. Усіх

мешканців повіту, які потрапили до подібних списків, було зараховано до ворогів народу та контрреволюціонерів, що позначилося на подальшій долі їхніх родичів.

Серед найбільш нагальних і болючих питань, що стояли перед радянською владою на початку 1920 р., було продовольче питання. Єдиним способом його вирішення комуністичний режим вважав широкомасштабне застосування продрозверстки. І хоч на території України продрозверстка була введена ще декретом РНК УРСР "Про вилучення надлишків хліба і встановлення твердих цін на них" 5 лютого 1919 р., у повному обсязі її тягар місцеве населення відчуло тільки з відновленням влади більшовиків наприкінці листопада 1919 р., коли вилученню підлягав урожай літа-осені 1919 р. [2, с. 450].

17 січня 1920 р. на селянство Ніжинського повіту було покладено продовольче забезпечення XII армії, яке здійснювалося відповідно до встановлених правил продрозверстки. Невиконання наказу особливої продовольчої комісії армії суворо каралося: "... Невиконання обов'язкової постанови буде розглядатися як недоброзичливе ставлення до радянської влади, а особи що гальмують або не виконують цієї постанови, будуть притягнуті до суворої відповідальності як за контрреволюційний виступ, включаючи розстріл та конфіскацію всього майна". Відповідальність за проведення розверстки покладалася на волвиконкоми, сільські комбіды, воєнкомів та агентів губернського продовольчого комітету [14, арк. 32]. Але незважаючи на суворі попередження у повіті, як і по всій підконтрольній більшовикам Україні, виконання продрозверстки затягувалося й саботувалося. Особливо це проявлялося у віддалених від губернських і повітових центрів місцевостях, які продовольчі загони не завжди мали змогу проконтролювати.

Наступ польської армії в Україну на початку травня 1920 р. призвів до запровадження військового стану й на Ніжинщині. Відповідно до розпорядження Реввійськради XII армії був евакуйований матеріальний відділ повітового раднаргоспу (економічного відділу виконкому), майно якого забрав відділ забезпечення XII армії. Прямим наслідком цього стало стрімке зростання ринкових цін на сировину, промислові вироби та предмети побуту. Єдиним виходом із скрутного становища було налагодження постачання з матеріального відділу губернського раднаргоспу до ніжинського. Проте питання протягом тривалого часу залишалося невирішеним, у зв'язку з чим місцева рада народного господарства не могла забезпечити роботу підприємств міста і повіту.

Шукаючи вихід з кризового становища, більшовицьке керівництво на початку травня 1920 р. вдалося до створення нової інституції, яка мала б закріпити підвалини радянської влади в Україні та сприяти у

вирішенні продовольчого питання. Такою ланкою в системі радянської моделі державного устрою стали комітети незаможних селян (комнезами, КНС). Створенню комнезамів передувала ідеологічна підготовча робота, яка проводилася на різних рівнях державного управління і знайшла відображення у конкретних законодавчих актах та низці звернень до населення. Всі вони зводилися до закликів на боротьбу з розрухою, спекуляцією та продовольчою кризою [11, арк. 2–22]. 9 травня 1920 р. ВУЦВК ухвалив "Закон про комітети незаможних селян" [11, арк. 1]. Від комітетів бідноти комнезами відрізнялися ширшою соціальною базою. Враховуючи те, що половину українського селянства склали середняки, вони разом із бідняками допускалися до складу КНС. На відміну від комбідів комнезами не користувалися правами органів державної влади – вони створювалися для сприяння сільським радам та волосним виконкомам у здійсненні заходів радянської влади.

Створення мережі КНС у повіті тривало з липня до вересня 1920 р. Станом на січень-лютий 1921 р. кількість комнезамівців по 10 волостях повіту становила близько 3 000 осіб. Найменша кількість комнезамівців – 36 осіб – була у Дорогінському КНС, який поширював свою діяльність на 4 прилеглих до нього хутори. Найбільше вступило до КНС у Носівській волості – 733 особи [12, арк. 2–49]. Загальною перешкодою у роботі КНС по всіх волостях повіту стало негативне ставлення селянства до радянської влади, агітація з боку політичних опонентів більшовиків, слабка організаційна робота інструкторів. У таких непростих умовах діяльність КНС давала слабкі результати, про що свідчать дані Ніжинської особливої військово-продовольчої комісії. У звіті за 26 квітня 1921 р. йшлося про політичні настрої селян Дорогінської волості: "Найбідніші хутори: Озеро, Хими, Томашівка ставляться до радянської влади співчутливо, с. Бакаївка, налаштована попетлюрівськи, решта сіл волості частково прихильні до радянської влади, частково ні. У волвиконкомах відчувається засилля куркульського елементу, який всі надані розпорядження вищих органів критикує та виконує тільки на папері. Комнезамовців по волості практично не існує, для виконання функцій комнезамовців обрано 3 чоловіка незалежно від їх майнового стану. В ніч на 22 квітня в х. Томашівка з'явилася бандитська розвідка, куди були надіслано 30 чол. міліції" [9, арк. 11]. Слабка організація та бездіяльність радянських органів виконавчої влади у Дорогінській волості була цілком зрозумілою, адже волость була віддаленою від повітового центру, що значно ускладнювало контроль за нею.

Часті прояви невиконання обов'язків, покладених на КНС, призвели до тотального перегляду їх діяльності, що виразилося у перереєстрації

членів КНС та перевиборах президій. У Ніжинському повіті це відбувалося в середині жовтня 1921 р. Проведені перевибори лише частково оновили склади КНС, оскільки частина комітетів ухвалила постанову про збереження попередніх складів та президій [13, арк. 1]. Серед причин небажання селян вступати до КНС було оперування у межах повіту озброєних угруповань, які протягом весни-літа 1921 р. всіляко протистояли радянській владі, вдаючись і до фізичного знищення її представників на місцях. Так, Носівський райпродком повідомляв, що "... у повіті з'явилася банда Махна, підірвала всю продовольчу роботу, навела паніку на продовольчих працівників, які поголовно нею знищувалися при зустрічі, саме ж населення розагітоване різними пропагандами спрямованими проти розверстки. Схиляють же банди на свій бік середняків, не кажучи вже про куркульський елемент, котрий і до того з невдоволенням дивився на розверстку" [9, арк. 17].

Подібна ситуація склалася і в Дрімалівській волості, райпродком якої, зокрема, повідомляв, що "... після проходження загону банди Махна 3 травня цього року (1921) місцева влада взагалі припинила існування, повна анархія, ніхто із держслужбовців не з'являється на роботу по тій причині, що перелякані до такої міри, що не показують носа і сидять по домівках, кажучи, що життя дорожче роботи і більше працювати не бажано" [9, арк. 24]. Проте озброєні формування тероризували на місцях не лише представників радянської влади, а й мирне населення, відповідно й ставлення останнього до отаманів змінилося з підтримки на відкрите протистояння. Поступово населення повіту стало підтримувати заходи влади, спрямовані на придушення повстанського руху, який час від часу ще проявлявся протягом 1921–22 рр.

Налагодження управлінського апарату радянської влади супроводжувався посиленням позицій Ніжинської організації КП(б)У. 27 листопада 1919 р. на партійних зборах за участі 31 члена партії було обрано партійний комітет із 7 осіб [2, с. 368]. Міський партійний комітет з правами повітового існував до першої повітової конференції і займався організацією партійних осередків не тільки на підприємствах міста, а і в селах повіту. 1 грудня партійний комітет створив селянську секцію, яка займалася організаційною і роз'яснювальною роботою серед селянства. Одним з активних учасників селянської секції став Н. Єсипенко, зусиллями якого було організовано у грудні 1919 р. з'їзд представників Переяславської волості, на якому було обговорено питання щодо організації партійних осередків найнижчого рівня [18, с. 189]. Проте такі заходи були поодиноким винятком. Доклавши максимальних зусиль, Ніжинському партійному комітету протягом "партійного тижня на Ніжинщині" (15–23 січня 1920 р.) вдалося створити партійні

осередки лише у 13 селах повіту, але на той час це було значним успіхом більшовиків. Підсумки підвела повітова партійна конференція, що почала роботу 23 січня 1920 р. Її делегати представляли 266 членів партії, таким чином, менш ніж за два місяці партійна організація Ніжинщини зросла на 235 чоловік, що давало сподівання на укорінення радянської влади в повіті.

З посиленням дієздатності адміністративного апарату радянської влади, який складався переважно з членів КП(б)У, розпочалося поступове згортання діяльності єдиної легальної опозиційної партії – боротьбистів. 18 січня 1920 р. Ніжинський комітет боротьбистів звернувся до ЦК УКП (боротьбистів) з листом, у якому повідомляв, що "25 січня цього року в Ніжині відбудеться з'їзд рад Ніжинщини, на якому потрібно буде якнайкраще освітити сучасний момент і в зв'язку з цим значіння нашої партії, її програму і тактику. Через те, що ніжинський партком не має по всім цим питанням вказівок центру, між тим, як всяк час доводиться зустрічати міцну опозицію з боку КП(б)У, а тому прохаємо надіслати до початку з'їзду представника центру. Крім цього зазначаємо, що перебування в Ніжині штабу XII армії скупчило тут видатні сили більшовиків України, через що нашому парткому доводиться вести дуже велику роботу" [25, арк. 8].

Скрутне становище Ніжинського комітету УКП (боротьбистів) доповнювалося компрометуючими діями банди Ромашка, яка вчиняла погроми, прикриваючись ім'ям партії боротьбистів, чим завдавала їй невинної шкоди, позбавляючи підтримки селянства [25, арк. 18]. І хоч фінансова підтримка центру протягом січня-лютого 1920 р. була значною – Ніжинський комітет отримав 45 000 крб, діяльність його згасала. За таких обставин 8 квітня 1920 р. відбулось засідання комісії з ліквідації та приєднання партії комуністів-боротьбистів до партії більшовиків. Відповідно до прийнятої постанови все майно та гроші Ніжинського відділу боротьбистів у 3-денний термін переходили на баланс Ніжинського комітету КП(б)У. Самі ж боротьбисти мали у 5-денний термін подати на розгляд комісії заяви з проханням про зарахування до партії більшовиків. Кооптуванням до своїх лав політично знесиленого опонента на теренах радянської України остаточно було утверджено політичного гегемона – Комуністичну партію (більшовиків) України.

Першим проявом тоталітарного характеру влади більшовиків на території повіту стало поступове очищення лав від тих діячів, які хоч і були активними борцями за утвердження радянської влади, проте не підтримували беззастережно політику більшовиків. Так, 16 березня 1920 р. начальник ніжинського гарнізону Гринев звинуватив у контр-

революції та висунув обвинувальний вирок проти Покиньбороди та Ліхути, які з 1918 р. пліч-о-пліч з М. Кропив'янським боролися за встановлення влади рад на Ніжинщині [10, арк. 5–6]. Така ж доля спіткала й політичних опонентів більшовиків. 9 вересня 1921 р. до Ніжинської повітової надзвичайної комісії було доставлено М. Висоцького, колишнього повітового та губернського старосту [28, 18 вересня, 1921]. За сфальсифікованим обвинуваченням у репресивних заходах щодо ніжинських партизан його було засуджено до розстрілу. Подібні розправи були викликані тим, що всі засуджені були відомими громадськими діячами, користувалися авторитетом серед місцевого населення і в разі потреби могли організувати масові протести антирадянського характеру.

Таким чином, тільки з четвертої спроби, було остаточно встановлено радянську владу на території Ніжинського повіту. Всі попередні спроби (листопад 1917 р., січень-лютий 1918 р., грудень 1918 р. – серпень 1919 р.) дали більшовицькому керівництву низку уроків, які не минули даремно. Формування управлінського апарату радянської влади на Ніжинщині супроводжувалося посиленням позицій місцевої організації КП(б)У, що зрештою призвело до повної ліквідації її ідейних опонентів. Поряд з гнучкою лінією пропаганди був сформований дієвий репресивний апарат, який особливо активно почав проявляти себе після завершення боротьби із зовнішніми ворогами радянської влади.

Література

1. Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов (1917–1919 гг.) : сборник документов и материалов. – Чернигов : Черниговская областная типография им. С. М. Кирова, 1957. – 455 с.

2. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні : енциклопедичний довідник / відпов. ред. І. Курас. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1987. – 632 с.

3. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т., 3 ч. / упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2006.

Т. 2. – 2006. – 744 с.

4. Ковальчук М. Без переможців: Повстанський рух на Україні проти білогвардійських військ генерала А. Денікіна (червень 1919 р. – лютий 1920 р.). – К. : Видавничий дім "Стилос", 2012. – 352 с.

5. Лейберов О. О. Більшовицький режим на Чернігівщині у 1919 році: труднощі становлення та функціонування нової влади / О. О. Лейберов // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2009. – Вип. 52. – С. 124–137.

6. Баселевець Є. Анархо-махновський повстанський рух на Чернігівщині у 1919–1921 рр. // Сіверянський літопис. – 2006. – № 1. – С. 73–81.

7. Ніжинське відділення Державного архіву Чернігівської області (далі – НВДАЧО), ф. Р-5272, оп. 2, спр. 1.
8. НВДАЧО, ф. Р-5273, оп. 1, спр. 1.
9. НВДАЧО, ф. Р-5835, оп. 1, спр. 222.
10. НВДАЧО, ф. Р-5835, оп. 1, спр. 32.
11. НВДАЧО, ф. Р-5846, оп. 1, спр. 1.
12. НВДАЧО, ф. Р-5846, оп. 1, спр. 13.
13. НВДАЧО, ф. Р-5846, оп. 1, спр. 5.
14. НВДАЧО, ф. Р-5858, оп. 1, спр. 44.
15. НВДАЧО, ф. 1335, оп. 1, спр. 45.
16. НВДАЧО, ф. 344, оп. 1, спр. 210.
17. Нежинские ведомости. – Нежин, 1919.
18. Ніжин і Ніжинщина (історичний нарис). Машинопис : у 2 кн. – Ніжин, 1962.
Кн. 1. – 1962. – 314 с.
19. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні. Встановлення Радянської влади на місцях. – К. : Наукова думка, 1967.
Т. 2. – 1967. – 462 с.
20. Політична історія України ХХ століття у 6 т. / В. Ф. Солдатенко, В. Ф. Верстюк. – К. : Генеза, 2003.
Т. 2. : Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920). – 2003. – 488 с.
21. Попов І. Селянський рух опору аграрній політиці гетьмана П. Скоропадського та окупаційній владі на Чернігівщині (квітень-листопад 1918) / І. Попов // Сіверянський літопис. – 2009. – № 5. – С. 18–32.
22. Реєнт О. П. Більшовизм і українська революція 1917–1920 рр. : спроба визначення характеру і динаміка соціальних процесів / О. П. Реєнт. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1994. – 38 с.
23. Сергєєва С. Чернігівщина у 1919 році / С. Сергєєва // Скарбниця української культури : збірник наукових праць. – Чернігів, 2006. – Вип. 7. – С. 3–23.
24. Точений М. Партизанська боротьба з денікінщиною проти банд (з партизанського руху на Чернігівщині 1919 р.) / М. Точений // Літопис революції. Журнал історії КП(б)У та Жовтневої револ. на Україні. 1929. – № 4. – С. 239–253. – (Перевірити назву статті).
25. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 43, оп. 1, спр. 73.
26. ЦДАГО України, ф. 43, оп. 1, спр. 96.
27. ЦДАГО України, ф. 59, оп. 1, спр. 1256.
28. Червоне слово. – Ніжин, 1921.
29. Чернігівщина : енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – К. : УРЕ ім. Бажана, 1990. – 1006 с.